

Kerttu Kokkonen

Maan korven matkalaiset

MAAN KORVEN MATKALAISET

Kainuun herännäisyyden juurilla

Kerttu Kokkonen

© 2019 Kerttu Kokkonen
Kansi: Books on Demand
Kustantaja: BoD – Books on Demand, Helsinki, Suomi
Valmistaja: BoD – Books on Demand, Norderstedt, Saksa
ISBN: 978-952-80-7711-4

Sisällysluettelo

Lukijoille.....	4
Johdanto	5
Tehtävä ja lähteet	5
Kajaanin lääni, Kajaanin kihlakunta, Kainuu	6
Herännäisyyteen johtaneita herätyksiä	9
Kainuussa herätään.....	12
Vanha herännäisyys Kainuussa	18
Papit ja maallikot heränneiden hoitajina	18
Herännäisyys yksinäisten yhteyttä ja postillakristillisyyttä.....	28
Körttipuku körttiläisten tunnuksena.....	31
Uutta vanhan rinnalle 1800—1900 -lukujen vaihteessa.....	33
Kainuu kehittyi	33
Usko ja uskomukset rinnakkain.....	39
Vanha herännäisyys hiipuu, mutta säilyi	41
Uusi herännäisyys	53
Uuden herännäisyyden ensimmäiset tuojat	56
Heränneet kansalaisina 1900-luvun alussa.....	61
Aikalaisten kuvauksia	69
Heränneet 1920- ja 1930-luvuilla	74
Kainuulaiset itsenäisen Suomen alkuvaiheessa	74
Isänmaallisia uuden herännäisyyden pappeja Helsingistä	80
Herännäistoimintaa seurakunnissa	82
Kajaanin herättäjäjuhlat 1932 vuosikymmenen kohokohta	104
Uusi arveluttaa.....	107
Kainuun uudistunut herännäisyys usein vain osittain uutta	110
Heränneet seurakunnassa.....	112
Heränneet yhteiskunnassa	113
Kainuun kansanopisto.....	124
Heränneiden lehdet ja kirjat	147
Heitä oli moneksi.....	153
Liitteet	155
Lyhenteet	167
Lähteet ja kirjallisuus.....	168
Painamattomat lähteet	168
Painetut lähteet.....	169
Internet-lähteet.....	173
Haastattelut ja tiedonannot	173
Kirjallisuus.....	174
Henkilöhakemisto	181

Lukijoille

Maan korven matkalaiset -kirja on uusittu ja laajennettu painos aikaisemmasta kirjastani *Kotimaallensa matkaavaiset*, jota pienenä painoksena oli yleisesti myytävänä vähän. Kirjat pohjautuvat lisensiaattityöhöni *Uuden ja vanhan herännäisyyden kohtaaminen*¹. Niiden nimet on otettu Siionin virsistä.²

Olen kiitollinen Helsingin yliopiston professorille Kaarlo Arffmanille, jolta aikoinaan sain tämän aiheen. Kiitän häntä sekä professori Jouko Talosta, Kyllikki Tiensuuta ja silloista dosenttia Ilkka Huhtaa heidän kärsivällisestä ohjaamisestaan lisensiaattityöni aikana. Olen kiitollinen Jouko Talosen jatkokoulutusseminaarissa saamastani evästyksestä tätäkin kirjaa varten. Ei riittänyt vain edellisen kirjan pieni korjaileminen, vaan siihen tuli lisätä varsinkin kirkkoon ja yhteiskuntaan liittyvää ainesta. Kiitän ystäviäni ja sukulaisiani suuresta avusta töitteni aikana.

Apua olen siis saanut monessa muodossa. Toivottavasti se koituu hyödyksi ja iloksikin myös Teille, Lukijat!

Suomussalmella 23.7.2019.

Kerttu Kokkonen

¹ Kokkonen 2010.

² *SV* 2017, 9:1 ja 59:2.

Johdanto

Tehtävä ja lähteet

Pohjanmaalla ja Savossa esiintyi pietistisiä herätyksiä 1700–1800 -lukujen vaihteessa. Niistä muotoutunut herännäisyys kuitenkin laantui siellä hajaannuksen myötä 1800-luvun puolivälissä. Kainuussa, jonne herännäisyys myös levisi, oli sitä vielä 1900-luvullakin.

Vanhoilla herännäisalueilla esiintyi taas uusia herätyksiä 1800-luvun lopulla. Niiden vaikutuksesta herännäisyys uudistui niin, että puhutaan uudesta herännäisyydestä. Sekin levisi 1890–1930-lukujen vaihteessa Kainuuseen. Liike on uudistunut jatkuvasti, mutta ei niin ratkaisevasti kuin 1800-luvun lopulla.³

Työssäni olen etsinyt vastauksia muun muassa seuraaviin kysymyksiin: Miten vanha ja uusi herännäisyys tulivat Kainuuseen? Miten ne erosivat toisistaan? Miten niiden kohtaaminen sen eri paikkakunnilla tapahtui? Mitä seurauksia kohtaamisilla oli? Miten heränneet elivät ja osallistuivat kirkon ja yhteiskunnan toimintaan?

Kirja etenee aikajärjestyksessä ja seurakunnittain. Johdannossa, kirjan ensimmäisessä luvussa selvitän Kainuun olosuhteita ja herännäisyyteen johtaneita herätyksiä. Toisessa luvussa on esillä vanhan herännäisyyden leviäminen Kainuuseen 1800-luvulla, kolmannessa luvussa vanhat ja uudet heränneet 1800–1900-lukujen vaihteessa ja neljännessä luvussa heränneet 1920- ja 1930-luvuilla. Viidennessä luvussa on käsiteltävänä Kainuun kansanopisto ja sen merkitys seurakunnille, kuudennessa luvussa heränneiden lehdet ja kirjat.

Merkittävimpiä lähteitani ovat olleet seurakuntien kirkolliset ilmoitukset ja kokousten pöytäkirjat, piispantarkastuspöytäkirjat sekä synodaali- ja kirkolliskokouksille laaditut yleiskertomukset⁴. Käytössäni on ollut kirjeitä, joista olen ottanut paljon lainauksia. Suomen kirkkohistorian laitoksen 1960- ja 1970-luvuilla toimeenpaneman ja ylioppilaiden toteuttaman Kirkollisen kansanperinteen yleiskyselyn tiedoilla⁵ on ollut työlleni iso merkitys, vaikka ”aika on kullannut muistot”. Myös itse olen haastatellut muutamia henkilöitä.

³ HK 1998, 369. Ilkka Huhta: Körttiläisyyden muuttumattomuus on myytti.

⁴ OMA. Seurakuntien piispantarkastuspöytäkirjat ; TUMA K Tilastot. Yleiskertomus seurakunnista synodaali- ja kirkolliskokoukselle 1927–1931, 1932–1936, 1937–1941.

⁵ SKS KKA XVIII, XIX, XX.

Kirjallisuudestani mainittakoon *Mauno Rosendalin* Suomen herännäisyyden historia XIX:llä vuosisadalla I—III⁶, *Olavi Kareksen* Heränneen kansan vaellus III⁷, *Viljo Remeksen* Herännäisyyden nousu ja hajoaminen⁸, *Olavi Moilasen* Elämän puhuteltavana⁹, *Antero Heikkisen* Kainuun historia III¹⁰, *Jorma Keräsen* Paltamon seurakunnan historia ja Kirkko Kainuussa 450 vuotta¹¹, *Panu Pulman ja Oiva Turpeisen* Kajaanin historiasta kertova kirja, Pikkukaupungin unelmia¹², *Kaarlo Arffmanin* Ristijärveläisen uskon historia¹³, joka on eripainos Ristijärven Historia -kirjasta, *Toivo Hyryläisen* tutkimukset Säräisniemi—Vaalan ja Puolangan seurakuntien historiasta¹⁴, *Jussi Järvilehdon* pastoraalityö kiertokoulunopettaja Paavo Lassilasta¹⁵, *Matti Malisen* pro gradu -tutkielma ristijärveläisestä herätysjohtajasta Matti Mikkosesta¹⁶ ja *Maire Tuovisen* laudaturtutkielma Kajaanin kirkollisista herätysliikkeistä 1900-luvulla.¹⁷

Lehdistä ovat mainittavimpia *Hengellinen Kuukauslehti* sekä sanomalehdet *Kajaani* ja *Kainuun Sanomat*.

Kajaanin lääni, Kajaanin kihlakunta, Kainuu

Keskiajalla Kainuu tarkoitti Perämeren rannikkoa. Vuonna 1739 Kajaanin kirkkoherra *L. H. Backman* käytti Kainuu-nimeä nykyisestäkin Kainuusta käsikirjoitukseksi jääneessä kirjassaan Totuudenmukainen kertomus Kajaanin linnan ja seurakunnan tilasta. Siinä hän toteaa: ”Kajaanin lääni, jota vanhastaan on kutsuttu nimellä Cainoa, Cainuhun maa, on muinaisuudessaan ollut Lapinmaata.”¹⁸

Myös *Eino Leino* oli ensimmäisiä Kainuu-nimen käyttäjiä. Hän kirjoitti 12-vuotiaana vuonna 1890: ”Mä vuorel’ seison Vuokatin, ihailin maisemaa, ihastuin sekä huudahdin: ”Oi kaunis Kainuunmaa!” Kainuu-nimi tuli tunnetuksi *Ilmari Kiannon* kirjoittamasta Nälkämaan laulusta, jossa lauletaan: ”Kainuhun kansa, ah

⁶ Rosendal 1902, 300—318; 1912, 485; 1915, 315—366.

⁷ Kares 1947, 35—104.

⁸ Remes 1995.

⁹ Moilanen 1987.

¹⁰ Heikkinen 1986.

¹¹ Keränen 2009.

¹² Keränen 1977, 230—244; Pulma 1994, 252—256.

¹³ Arffman 2004.

¹⁴ Hyryläinen 1973, 1979, 1985.

¹⁵ Järvilehto 1954.

¹⁶ Malinen 2004.

¹⁷ Tuovinen, 1971.

¹⁸ Vilkuna 1957, 17—18; Heikkinen 1986, 15.

arpasi lyö”. Kajaanin maanviljelysseura oli tilannut sen sanat omaa lauluun varten. Kajaanin maanviljelysseuran sihteeri Hugo I. Linna ja laulun säveltäjä Oskari Merikanto lyhensivät ja muokkasivat sitä. Esimerkiksi sanat: ”Nosta jo rintaasi maausko uus” olivat Kiannon mukaan ”Nosta rintaasi uskonto uus”. Laulu laulettiin ensimmäisen kerran 21.12.1911 Kajaanin maanviljelysseuran kokouksessa. Seppälän maamieskoululla. Kainuun maalaisliiton piirijärjestön lehden, *Kainuun Sanomien* alettua ilmestyä vuonna 1917, Kainuu-nimi yleistyi. Se vakiintui maailmansotien välillä maakuntatietouden vahvistuttua.¹⁹

Kainuun historia on ollut monivaiheinen. Vuonna 1555 perustettiin nykyisen Länsi-Kainuun alueelle Oulujärven erämaan pitäjä ja vuonna 1559 sitä vastaava kirkkopitäjä. Sodan aikana autioitunut seutu kuului vuosina 1585–1599 entiseen emäseurakuntaansa Liminkaan. Ruotsin saatua alueen Täyssinän rauhassa vuonna 1596 pitäjä ja seurakunta perustettiin uudelleen vuonna 1599. Nimi muuttui pian Kajaanin pitäjäksi. Sen keskuksena oli pienen Kajaanin vieressä oleva Paltamo, nykyinen Paltaniemi. Kajaanin pitäjä jaettiin vuonna 1647 Paltamoksi ja Sotkamoksi. Vuonna 1786 erotettiin Paltamon pohjoisosasta Hyrynsalmi. Tällöin Paltamo, Sotkamo ja Hyrynsalmi muodostivat Kajaanin kihlakunnan ja Kajaanin rovastikunnan. Sitä sanottiin Kajaanin lääniksikin, vaikka se kuului Oulun lääniin.²⁰

Sotkamon kappeliksi erotettiin Kuhmoniemi (Kuhmo)²¹ vuonna 1854, Paltamon kappeleiksi Säräisniemi vuonna 1779 ja Kajaani vuonna 1786. Hyrynsalmen kappeleiksi tulivat samana vuonna Puolanka ja Kianta (Suomussalmi)²² sekä vuonna 1805 Ristijärvi. Näistä muodostui myöhemmin itsenäisiä seurakuntia. Seurakuntien itsenäistymisajankohdat olivat seuraavat: Paltamo 1559, Sotkamo 1647, Hyrynsalmi 1786, Kianta (Suomussalmi) 1856, Kuhmoniemi (Kuhmo) 1856, Säräisniemi 1864, Puolanka 1867, Vuolijoki 1897, Ristijärvi 1921 ja Kajaani 1925.²³

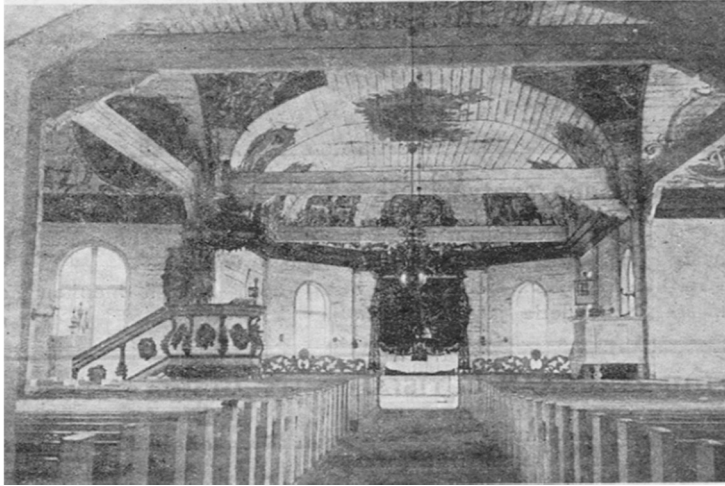
¹⁹ <http://www.kainuunliitto.fi/nalkamaan> laulu. Heikkinen 1986, 12, 15–16, 11–113; 1998, 17. Antero Heikkinen käyttää kirjansa alussa enemmän Kajaanin läänin kuin kihlakunnan nimeä.

²⁰ Heikkinen 1986, 12, 123; Keränen 2009, 9–11, 69; Liite 1.

²¹ Vuonna 1935 alettiin Kuhmoniimestä käyttää nimeä Kuhmo. Väisänen 2002, 116. Se tuli viralliseksi vuoden 1937 alussa. <https://fi.wikipedia.org/wiki/Kuhmo>

²² Vasta 12. lokakuuta 1867 pidetyssä Suomussalmen ensimmäisessä kuntakokouksessa päätettiin, että Suomussalmella siirrytään [kunnallishallintoon](https://fi.wikipedia.org/wiki/Suomussalmi) 1. tammikuuta 1868. Kirkko ja kunnallishallinto erotettiin toisistaan ja samalla kunnan nimi muutettiin Kiannasta Suomussalmeksi. <https://fi.wikipedia.org/wiki/Suomussalmi>.

²³ *Colliander* 1910, 136, 200, 301, 488, 544, 593, 661, 674, 684; *Keränen* 1977, 50–51; *Heikkinen* 1986, 12, 123; *Arffman* 2004, 501; *Rönkä* 2009, 14, 15. *Keränen* 2009, 9–11, 69; Liite 1.

Vuonna 1726 Johan Simonpoika Knubbin johdolla valmistunut Paltaniemen kuvakirkko sisältää. Altaritaulun on maalannut vuonna 1727 Margareta Capsia. Kattomaalaukset ovat Emanuel Granberg vuosina 1778–1781 maalaamia.²⁴ (Kainuun Opiston arkisto)

Kun Suomi vuonna 1554 jaettiin hiippakunnallisissa hallinnossa Turun ja Viipurin hiippakuntaan, Pohjois-Suomi kuului Turun hiippakuntaan. Vuonna 1851 perustettiin Kuopion hiippakunta, johon myös Kajaanin rovastikunta kuului. Piispanistuin oli aluksi Kuopiossa, mutta vuodesta 1900 lähtien Oulussa. Siitä tuli vuonna 1923 Oulun hiippakunta. Kuopion hiippakunta perustettiin uudelleen vuonna 1939, ja sen pääkaupungiksi tuli Kuopio.²⁵

Kainuu oli vielä 1850-luvulla miltei tietöntä aluetta. Vesistöt olivat tärkeimpiä kulkureittejä. Tiet olivat pääasiassa talviteitä, joista merkittävin oli Paltamosta Suomussalmelle johtava tie. Vuoden 1828 lopulla saatiin tehdyksi valtion varoilla ajokuntoinen maantie Iisalmesta Kajaaniin. Venäjän keisari Aleksanteri I oli tehnyt sen rakentamiseksi aloitteen nähtyään huonot tieyhteydet Kainuuseen. Teiden teko pääsi vauhtiin 1800-luvun puolivälissä. Sotkamon ja Kuhmon välinen maantie valmistui vuonna 1868 ja Paltamon ja Hyrynsalmen välinen maantie vuonna 1870.²⁶

Kainuuta on nimitetty myös *Nälkämaaksi*, koska siellä on nähty suoranaista nälkää. Vuonna 1791 siihen ja sitä seuranneisiin tauteihin kuoli kainuulaisista 10 prosenttia. (Normaalikuolleisuus oli 2–3 prosenttia.). Vuosina 1832–1833, joita

²⁴ http://fi.wikipedia.org/wiki/Paltaniemen_kuvakirkko.

²⁵ Talonen 1988, 36; Murtorinne 1992, 224–225, 318–319 ja 1995, 156–157.

²⁶ KS 22.1.1921. Kainuuta ei ole oikeus enää syrjäyttää; Kares 1947, 43; Turpeinen 1985, 174, 175; Malinen 2004, 5, 25; Romppanen 2008, 28.

sanottiin ”moruvuosiksi” tai ”suureksi moruksi”, kuolleisuus oli 14 prosenttia. Vuosina 1857–1858, joita nimitettiin jäkälävuosiksi, koska silloin Elias Lönnrot yritti huonolla menestyksellä opettaa asukkaita valmistamaan pettuleivän sijasta jäkäläleipää, kuolleisuus oli 10 prosenttia, samoin nälkävuosina 1866–1868. Sotkamossa kuoli tällöin asukkaista 20 prosenttia. Syynä tämän Kainuun vauraimman kunnan korkeaan kuolleisuuteen olivat köyhäintalot, joiden epähygienisissä tiloissa punatauti, lavantauti ja pilkkukuume levisivät. Myöhemmin, kun Kainuuseen voitiin järjestää avustuskuljetuksia muualta, kuolleisuutta oli vähemmän.²⁷

Elias Lönnrotin mukaan ”korkean esivallan” toimet olivat riittämättömiä Suomen nälänhädän lievittämiseksi. *Oiva Turpeisen* mukaan myös nälkiintyneet kerjäläislatamat olivat joukkokuolemien syynä. Kun talonpojat eivät voineet palkata palvelijoita, näistä tuli kerjäläisiä. Sairaina paikasta toiseen liikkeussaan ja ruokaa kerjätessään he levittivät tauteja varsinkin maanteiden lähistöllä asuviin.²⁸

Herännäisyyteen johtaneita herätyksiä

Pietististen herätysten lähtökohtana on pidetty Länsi-Euroopassa 1600-luvulla alkanutta yksilöllisyyden korostamista. Puhdasoppisuuden aikana oli kirkon piirissä painotettu oikeaa oppia, yhteisöllistä uskoa ja jumalanpalveluksiin osallistumista. Nyt ne eivät enää sielun pelastumiseen riittäneet. Jokaisen tuli saada herätys ja omakohtainen usko, joka johti kilvoitteluun ja hurskaaseen elämään. Saksalaisten pietistien Johann Arndtin, Philip Jacob Spenerin ja August Herman Francen kirjat levittivät tätä tietoa. Suomessa pietismi eteni lukutaidon lisääntymisen myötä. Seurakuntalaisia alettiin jakaa ”uskovaisiin” ja ”suruttomiin”.²⁹

Juha Siltala on pitänyt ihmisen sisäistä ja ulkoista ahdistusta yhtenä herätysten taustatekijänä. Nälkä- ja kuolonvuosien lisäksi sitä saivat aikaan sota, venäläisten miehitysaika sekä muuttuneet elämäntavat ja katsantokannat. *Oiva*

²⁷ *Calamnius* 1912, 89, 99–108; *Turpeinen* 1985, 57–75; *Heikkinen* 1986, 215–217; *Turpeinen* 2002, 9, 34–51; *Malinen* 2004, 9–10; *Romppanen* 2008, 54–60, 221.

²⁸ *Heikkinen* 1986, 20; *Turpeinen* 1985, 98, 1986, 40–73, 2002, *Kainuu Nälkämaana*, 44–45.

²⁹ *Keränen* 1977, 193–195; *Siltala* 1992, 169; *Arffman* 2004, 452–453; *Malinen* 2004, 25.

Turpeinen on todennut, että kun hätä nähtiin Jumalan rangaistuksena, ajateltiin, ettei entinen usko enää riittänyt. Kirkoissa ja seuratuissa pidettiin parannusaarinoja.³⁰

Eri puolella Suomea esiintyi 1700-luvulta lähtien useita pietistisiä herätyksiä, joista vähitellen syntyi 1800-luvulla herätysliikkeitä. Niistä herännäisyys oli yksi ja *Erkki Kansanahon* mukaan huomattavin. Herännäisyyteen on vaikuttanut myös Ouluun ja Tornion seudulle levinnyt herrnhutilaisuus. Siihen oli Ruotsissa tutustunut Torniojokilaakson pappi ja herättäjä Nils Wiklund (1732–1785) ja saanut siitä Kristus-keskeisen uskonnäkemyksen. Hänen ympärillään syntyneitä liikettä sanotaan viklundilaisuudeksi.³¹

Oulussa toimi vuosina 1757–1764 kirkkoherrana Juhana (Johan) Wegelius nuorempi, jolla jo Upsalassa opiskellessaan oli ollut ”pietistisiä harrastuksia” ja joka oli perehtynyt herrnhutilaisuuteen. Edellisessä työpaikassaan Tornion pedagogion rehtorina hän oli kirjoittanut suomenkielisen kaksiosaisen, yli 2000-sivuisen *Se Pyhä Evangeliumillinen Walkeus Taiwallisessa Opisa ja Pyhässä Elämässä* -nimisen postillan, joka oli painettu Tukholmassa vuosina 1747 ja 1749. Hän kirjoitti myös rippiväelle tarkoitetun kirjan *Yxi tarpeellinen koetus ja tutkisteleminen*, joka ilmestyi vuonna 1761. Wegeliuksen postilla on ollut suosittu heränneiden ja rukoilevaisten hartauskirja Suomessa 1900-luvun alkupuolelle saakka. Se oli myös Paavo Ruotsalaisella. Jopa Elias Lönnrot luki sitä. Hänen vaimonsa kuuluikin heränneisiin.³²

Johan Wegelius nuorempi oli kiintynyt P. J. Spenerin kirjoihin ja Thomas V. Vestenin julistukseen. Tuon ajan käytännön mukaan hän saattoi aivan hyvin ottaa Spenerin kirjallisuudesta töihinsä pitkiäkin lainauksia. Pia Desideria (Hurskaita toiveita) -kirjan kirjoittajana tunnettu P. J. Spener oli herrnhutilaisuuden perustajan Ludvig von Zinzendorfin kummi ja vaikutti myös hänen uskonnäkemykseensä. Zinzendorf sai pietistisiä vaikutteita vielä lisää ollessaan kasvatettavana A. H. Francken perustamassa laitoksessa. Herrnhutilaisuus on siis kreivi N. L. Zinzendorfin johtama pietismin haara. Siinä ei kuitenkaan painoteta pietismin tavoin ihmisen syntisyyttä, synnintuntoa ja parannuksen tekoa vaan Kristuksen kärsimystä, verta, haavoja ja sovintokuolemaa.³³

³⁰ Keränen 1977, 193–195; Siltala 1992, 169; Malinen 2004, 25; Turpeinen 2002 Kun kahvituli Kainuuseen, 34.

³¹ Halila 1953, 560–570; Kansanaho 1958, 418.

³² Halila 1953, 543, 562, 569, 570, 630; Haavio 1965, 28; Koivulahti 2003, 93.

³³ Kares 1932, 15; Kansanaho 1950, 51–52, 79–94, 101.

Pohjanmaalla ja Pohjois-Savossa oli 1800-luvun alkupuolella syntynyt pietistisiä herätyksiä. Niistä muotoutunut herännäisyys kuitenkin laantui siellä 1800-luvun puoliväliin mennessä. Tätä myöhäisempää herännäisyyttä, jota kainuulaiset nimittävät vanhaksi herännäisyydeksi eli "vanhan kansan uskoksi", tavattiin Kainuussa yhtenäisenä vielä 1900-luvullakin.

Savossa ja Pohjanmaalla esiintyi taas 1800-luvun lopulla uusia herätyksiä, joiden vaikutuksesta herännäisyys uudistui. Tämäkin uusi herännäisyys levisi Kainuuseen 1890-1930-luvuilla.

Tässä Maan korven matkalaiset -kirjassa kuvataan vanhan ja uuden herännäisyyden olemusta ja niiden kohtaamista Kainuun eri seurakunnissa. Siinä siis kerrotaan heränneiden elämästä kirkossa ja yhteiskunnassa. Samalla tuodaan esille Kainuun olosuhteita ja kansalaisyhteiskunnan vaiheita 1800-luvulla ja 1900-luvun alkupuolella.

9 789528 077114

BoDTM
BOOKS on DEMAND

ISBN: 978-952-80-7711-4

www.bod.fi